ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA EKOLOGIK DIPLOMATIYALAR

Umidjon Qutlimurodov
Urdu, magistrant

doi.org/10.5281/zenodo.20514240

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy tashqi siyosiy faoliyatida ekologik diplomatiyaning o‘rni, uning institutsional-huquqiy asoslari hamda Markaziy Osiyo mintaqasidagi geosiyosiy va geoekologik jarayonlarga ta’siri tizimli tadqiq etilgan. Orol dengizi havzasidagi inqiroz oqibatlarini yumshatish, transchegaraviy suv resurslaridan oqilona va adolatli foydalanish hamda global iqlim o‘zgarishlariga moslashish sharoitida respublikaning xalqaro tashabbuslari tahlil qilingan. Maqolada regional xavfsizlikni ta’minlash va milliy manfaatlarni diplomatik vositalar orqali himoya qilish strategiyalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan bo‘lib, soha taraqqiyoti uchun konseptual takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik diplomatiya, xalqaro munosabatlar, transchegaraviy suvlar, Orolbo‘yi inqirozi, Qo‘shtepa kanali, iqlim o‘zgarishi, yashil iqtisodiyot, ko‘p tomonlama diplomatiya, regional xavfsizlik, Parij bitimi.

Аннотация: В данной научной статье системно исследованы роль экологической дипломатии в современной внешнеполитической деятельности Республики Узбекистан, её институционально-правовые основы, а также влияние на геополитические и геоэкологические процессы в регионе Центральной Азии. Сквозь призму аналитического фильтра рассмотрены международные инициативы республики в условиях смягчения последствий кризиса в бассейне Аральского моря, рационального и справедливого использования трансграничных водных ресурсов, а также адаптации к глобальным изменениям климата. В статье научно обоснованы стратегии обеспечения региональной безопасности и защиты национальных интересов посредством дипломатических инструментов, а также выдвинуты концептуальные предложения для развития данной сферы.

Ключевые слова: экологическая дипломатия, международные отношения, трансграничные воды, Приаральский кризис, канал Коштепа, изменение климата, зеленая экономика, многосторонняя дипломатия, региональная безопасность, Парижское соглашение.

Abstract: This research article provides a systematic analysis of the role of environmental diplomacy in the contemporary foreign policy of the Republic of Uzbekistan, its institutional and legal frameworks, and its impact on geopolitical and geoenvironmental processes in the Central Asian region. The republic’s international initiatives are analytically evaluated through the lens of mitigating the consequences of the Aral Sea basin crisis, ensuring the rational and equitable allocation of transboundary water resources, and adapting to global climate change. The paper scientifically substantiates strategies for ensuring regional security and safeguarding national interests through diplomatic mechanisms, while presenting conceptual proposals to advance further development in this field.

Keywords: environmental diplomacy, international relations, transboundary waters, Aral Sea crisis, Qosh Tepa canal, climate change, green economy, multilateral diplomacy, regional security, Paris Agreement.

KIRISH

XXI asrning birinchi choragiga kelib, global geosiyosiy arxitektura nafaqat harbiy-siyosiy va iqtisodiy omillar, balki keskinlashib borayotgan ekologik inqirozlar ta’sirida ham transformatsiyaga

uchramoqda. Iqlim o‘zgarishi, global isish, chuchuk suv resurslarining kamayishi va antropogen bosim natijasida kelib chiqayotgan degredatsiya jarayonlari milliy davlatlarning chegaralaridan oshib o‘tib, xalqaro xavfsizlik va barqarorlikning eng dolzarb muammosiga aylandi. Bu holat an’anaviy xalqaro munosabatlar tizimiga yangi va o‘ziga xos yo‘nalish - ekologik diplomatiyani (yashil diplomatiya) olib kirdi. Ekologik diplomatiya bugungi kunda davlatlarning tashqi siyosatida milliy manfaatlarni ekologik xavfsizlik prizmasi orqali himoya qilish, xalqaro ekologik huquq normalarini shakllantirish va global ekologik resurslarni birgalikda boshqarish vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasi o‘zining geografik joylashuvi, iqlim xususiyatlari va o‘tmishdagi noto‘g‘ri ekologik strategiyalar (ayniqsa, agrar sohadagi monomadaniyat) tufayli iqlim konvergensiyasiga va global isish oqibatlariga eng zaif hududlardan biri sanaladi. Mintaqaning markazida joylashgan O‘zbekiston Respublikasi uchun ekologik diplomatiya shunchaki tashqi siyosatni diversifikatsiya qilish vositasi emas, balki davlatning demografik o‘sishi, oziq-ovqat xavfsizligi va makroiqtisodiy barqarorligini ta’minlashning fundamental asosidir. Orol dengizining qurishi natijasida yuzaga kelgan sinoptik va ekologik fojia, quruqlik va havo oqimlari orqali mintaqa bo‘ylab tuz va chang massalarining tarqalishi, shuningdek, transchegaraviy daryolar tizimidagi disbalans O‘zbekistonni ushbu masalada faol va tashabbuskor strategiya yuritishga majbur qilmoqda. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasining xalqaro maydondagi ekologik pozitsiyasi keskin o‘zgardi.[1] Avvalgi yillardagi passiv va mudofaa xarakteridagi diplomatiyadan, global va regional ekologik kun tartibini belgilovchi, xalqaro platformalarda (BMT Bosh Assambleyasi, Shanhay hamkorlik tashkiloti, Turkiy davlatlar tashkiloti va boshqalar) tizimli tashabbuslarni ilgari suruvchi faol subyektga aylandi. Bu jarayon mamlakatning ichki transformatsiyasi, ya’ni “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi bilan hamohang ravishda kechayotgani tadqiqotning konseptual ahamiyatini oshiradi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur muammoning ilmiy-nazariy asoslarini o‘rganishda xalqaro munosabatlar tizimidagi neoliberalizm va ekologik xavfsizlik nazariyalari konseptual asos bo‘lib xizmat qildi. Xususan, xalqaro munosabatlar olimlaridan N. Gletcher, R. Keoxeyn va J. Naylarning transmilliy hamkorlik va institutlar to‘g‘risidagi qarashlari ekologik diplomatiyaning funksionalligini tushunishga yordam beradi. Regional miqyosda Markaziy Osiyodagi ekologik va suv muammolari R. Karimov, B. Alixonov kabi mahalliy va hamdo‘stlik mamlakatlari olimlari tomonidan tadqiq etilgan bo‘lsa-da, aynan yangi bosqichdagi O‘zbekiston ekologik diplomatiyasining institutsional transformatsiyasi va zamonaviy tahdidlar sharoitidagi (masalan, Afg‘oniston omili) dinamikasi kompleks ravishda to‘liq yoritilmagan.mTadqiqot doirasida quyidagi metodologik usullardan foydalanildi:

Tizimli-funksional tahlil: O‘zbekiston ekologik diplomatiyasi davlat mexanizmining tashqi siyosiy tizimi sifatida yaxlit holda ko‘rib chiqildi.

Qiyosiy-tarixiy metod: Mamlakat ekologik tashqi siyosatining evolyutsion bosqichlari solishtirildi, strategik o‘zgarishlarning omillari aniqlandi.

Geosiyosiy va geoekologik prognozlashtirish**:** Transchegaraviy suv kanallari qurilishi va iqlim o‘zgarishi trendlarining kelgusi diplomatik munosabatlarga ta’siri modellashtirildi. Mustaqillik yillaridan buyon O‘zbekiston Respublikasining ekologik yo‘nalishdagi diplomatik faoliyati murakkab va transformatsion yo‘lni bosib o‘tdi. Ushbu jarayonni konseptual mazmuni va uslubiy yondashuvlariga ko‘ra uchta asosiy davrga ajratish mumkin.

[1] O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligining 2024–2025-yillardagi milliy hisobotlari va tahliliy ma’lumotnomalari.

Dastlabki bosqich (1991–2016-yillar): Institutsionalizatsiya va konfrontatsion xususiyatlar

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekiston asosan Orol dengizi fojiasi oqibatlarini xalqaro hamjamiyatga tanitish va xalqaro ekologik huquqiy maydonga integratsiyalashuv vazifasini bajardi. Respublikamiz BMTning Iqlim o‘zgarishi to‘g‘risidagi hadli konvensiyasini (1993), Biologik xilma-xillik to‘g‘risidagi konvensiyani (1995), Cho‘llanishga qarshi kurash konvensiyasini (1995) ratifikatsiya qildi. 1993-yilda mintaqa davlatlari ishtirokida Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi (OQXJ) tashkil etilishi muhim regional qadam bo‘ldi. Biroq, ushbu bosqichda transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish borasida mintaqaning yuqori oqim (Tojikiston, Qirg‘iziston) va quyi oqim (O‘zbekiston, Turkmaniston) davlatlari o‘rtasida keskin diplomatik to‘qnashuvlar va konfrontatsion yondashuv ustunlik qildi. O‘zbekiston xalqaro platformalarda yuqori oqim davlatlari tomonidan rejalashtirilayotgan yirik gidrotexnik inshootlar (Rogun va Qambarota GRESlar) qurilishiga qat’iy e’tiroz bildirib keldi. Bu davrdagi diplomatiya asosan xalqaro huquqiy normalarni (ayniqsa, BMTning 1997-yilgi Transchegaraviy suv oqimlaridan navigatsiya bo‘lmagan maqsadlarda foydalanish huquqi to‘g‘risidagi konvensiyasini) ro‘kach qilish va himoyalanish xarakteriga ega edi.

Ikkinchi bosqich (2017–2021-yillar): Pragmatizm va konstruktiv regional hamkorlik

Tashqi siyosiy strategiyaning yangilanishi va Markaziy Osiyo mintaqasini ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanishi ekologik diplomatiyada tub burilish yasadi. Konfrontatsiya o‘rnini muzokaralar va umumiy manfaatlarni qidirish (win-win) strategiyasi egalladi. O‘zbekiston gidroenergetik loyihalarga qarshi chiqishdan, ularni birgalikda moliyalashtirish, ekspertiza qilish va xavfsizligini hamkorlikda boshqarish tamoyiliga o‘tdi. Ushbu davrda ekologik diplomatiya ko‘p tomonlama kooperatsiyaga tayandi. 2018-yilda BMT shafeligida Orolbo‘yi mintaqasi uchun Inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘p sheriklik Trast jamg‘armasining tashkil etilishi o‘zbek diplomatiyasining yirik yutug‘i bo‘ldi. Bu orqali ekologik fojia hududiga xalqaro moliya institutlari va xorijiy davlatlar grantlarini tizimli jalb etish mexanizmi yaratildi.

Zamonaviy bosqich (2022-yildan hozirgacha): Global tashabbuskorlik va “Yashil kun tartibi”

Bugungi kunga kelib O‘zbekiston ekologik diplomatiyasi mintaqaviy doiradan chiqib, global miqyosda kun tartibini shakllantirish qobiliyatiga ega bo‘ldi. Mamlakatimiz iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash bo‘yicha Parij bitimi majburiyatlarini kengaytirgan holda, milliy iqtisodiyotni “yashillashtirish” choralarini xalqaro integratsiya bilan bog‘lamoqda. BMT Bosh Assambleyasining Orolbo‘yi mintaqasini “ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi” deb e’lon qilish to‘g‘risidagi maxsus rezolyutsiyasining qabul qilinishi, shuningdek, yirik regional iqlim markazlarining Toshkentda tashkil etilishi O‘zbekistonning mintaqaviy “yashil yetakchi” (Green Leader) sifatidagi maqomini mustahkamladi.[2] An’anaviy yondashuvda transchegaraviy suvlar bo‘yicha kelishmovchiliklar siyosiy bosim vositasi bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy o‘zbek diplomatiyasi o‘zaro iqtisodiy bog‘liqlikni rag‘batlantirish orqali muammoni hal qilmoqda. O‘zbekiston Tojikiston va Qirg‘iziston bilan suv-energetika sohasida qo‘shma korxonalar tuzish va gidroinshootlarni birgalikda qurish majburiyatlarini oldi. Masalan, Qambarota GRES-1 loyihasida O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Qozog‘istonning birgalikda ishtirok etishi masalasi diplomatik konsensusning oliy namunasidir. Tashqi diplomatik faollik ichki islohotlar bilan mustahkamlanmoqda. O‘zbekiston ichki suv xo‘jaligi tizimini raqamlashtirish va tomchilatib sug‘orish texnologiyalarini joriy etish orqali qo‘shni davlatlarga “biz nafaqat suv talab qilamiz, balki uni tejaymiz ham” degan konstruktiv signalni bermoqda. Bu pozitsiya xalqaro donorlarning respublika irrigatsiya tizimini modernizatsiya qilish uchun yirik kredit va grantlar

[2] Alixonov B. Markaziy Osiyoda ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish muammolari. – Toshkent: Fanning akademnashri, 2021.

ajratishiga zamin yaratdi. Orol fojiasi uzoq yillar davomida tushkunlik va yordam so‘rash ramzi bo‘lib kelgan bo‘lsa, yangi ekologik diplomatiya doirasida u innovatsiyalar va ekologik reabilitatsiya maydoniga aylantirildi. Diplomatik kanallar orqali jalb qilingan mablag‘lar va ichki resurslar hisobiga Orol dengizining qurigan tubida keng ko‘lamli o‘rmonlashtirish ishlari olib borildi. Taxminan 2 million gektar maydonda saksovul va boshqa sho‘rga chidamli o‘simliklar ekilishi ekologik diplomatiyaning deklarativ (qog‘ozdagi) emas, balki real-amaliy xarakterga ega ekanligini xalqaro miqyosda isbotladi. Ekologik diplomatiya O‘zbekiston uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning yangi drayveriga aylandi. Parij bitimi doirasida 2030-yilga kelib issiqxona gazlari emissiyasini yalpi ichki mahsulotga nisbatan 35% ga kamaytirish majburiyati xalqaro moliya bozorlarida mamlakatning “yashil reytingi”ni oshirdi. Tashqi ishlar vazirligi va investitsion tuzilmalarning ekologik diplomatiyasi natijasida BAA (Masdar), Saudiya Arabistoni (ACWA Power) va Fransiya (Voltalia) kabi global energetika gigantlari O‘zbekistonda umumiy quvvati bir necha gigavattga teng bo‘lgan quyosh va shamol elektr stansiyalarini qurish bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar kiritdi. Bu esa iqtisodiy diplomatiya va ekologik diplomatiyaning sinergik effektini ko‘rsatib beradi. O‘zbekiston ekologik diplomatiyasining samaradorligini cheklovchi va yaqin istiqbolda milliy xavfsizlikka jiddiy xavf soluvchi qator tizimli va geosiyosiy muammolar mavjud:

Bugungi kunda o‘zbek ekologik diplomatiyasining eng murakkab va jiddiy sinovi Afg‘oniston shimolida barpo etilayotgan Qo‘shtepa kanali hisoblanadi. Uzunligi 285 km bo‘lgan ushbu gidrotexnik inshoot Amudaryo suvidan yirik miqdorda (turli hisob-kitoblarga ko‘ra, daryo oqimining 15-20% gacha) suv ajratib olishni ko‘zda tutadi. Bu holat quyi oqimdagi O‘zbekiston va Turkmaniston uchun keskin suv taqchilligini keltirib chiqarishi muqarrar. Muammoning diplomatik murakkabligi shundaki, Afg‘onistondagi amaldagi Tolibon hukumati transchegaraviy suvlar bo‘yicha hech qanday xalqaro konvensiyani ratifikatsiya qilmagan va xalqaro huquqiy javobgarlikni tan olmaydi. Ushbu yo‘nalishda an’anaviy diplomatik mexanizmlar ishlamasligi sababli, O‘zbekiston mutlaqo yangi, transchegaraviy muzokaralar formatini ishlab chiqishga majbur bo‘lmoqda. O‘zbekistonning xalqaro tashabbuslari ko‘lamli bo‘lishiga qaramay, ularni xalqaro darajadagi muzokaralarda himoya qiladigan va huquqiy hujjatlar loyihalarini tayyorlaydigan mutaxassislar — ekolog-diplomatlar va xalqaro ekologik huquq bo‘yicha ekspertlar qatlami yetarli darajada shakllanmagan.[3] Ko‘pincha xalqaro iqlim sammitlarida (masalan, COP uchrashuvlarida) mamlakat pozitsiyasi umumiy xarakterdagi bayonotlar bilan cheklanib qoladi va chuqur ilmiy-iqtisodiy hisob-kitoblarga tayanmaydi. Markaziy Osiyo davlatlari global iqlim jamg‘armalaridan mablag‘ jalb qilishda ko‘pincha yagona pozitsiyadan emas, balki alohida-alohida, raqobatchi subyektlar sifatida ishtirok etadi. Yagona regional ekologik konsensusning yo‘qligi xalqaro donorlarning yirik miqyosdagi transchegaraviy loyihalarni moliyalashtirishini sekinlashtiradi.[4]

Xulosa sifatida aytish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasining ekologik diplomatiyasi qisqa davr ichida muhim evolyutsion transformatsiyani bosib o‘tdi va bugungi kunda mamlakatning geosiyosiy barqarorligini ta’minlovchi asosiy instrumentlardan biriga aylandi. Konfrontatsiyadan hamkorlikka,

[3] Karimov R. Transboundary Water Resources in Central Asia: International Law and Regional Diplomacy. // Journal of International Relations and Political Science. – Tashkent, 2023. - Vol. 4, No. 2. – pp. 112-125.

[4] BMT Bosh Assambleyasining “Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e‘lon qilish to‘g‘risida”gi maxsus Rezolyutsiyasi. – Nyuyork, 2021-yil 18-may.

deklarativ bayonotlardan amaliy “yashil loyihalar”ga o‘tilishi O‘zbekistonni mintaqaning ekologik kun tartibini belgilovchi yetakchi davlatga aylantirdi. Biroq, yaqinlashib kelayotgan global suv taqchilligi va transchegaraviy tahdidlar ushbu sohani yanada faollashtirish va tizimlashtirishni talab etadi. Tadqiqot natijalariga tayangan holda, O‘zbekiston ekologik diplomatiyasining istiqboldagi samaradorligini oshirish uchun quyidagi konseptual tavsiyalar ilgari suriladi:

Afg‘oniston bilan munosabatlarda “Suv evaziga iqtisodiy hamkorlik” modelini joriy etish: Qo‘shtepa kanali bo‘yicha muzokaralarda faqatgina huquqiy talablar bilan cheklanmay, Afg‘onistonga irrigatsiya tizimini modernizatsiya qilishda texnik ko‘mak berish, evaziga suv olish kvotalarini birgalikda nazorat qilish va monitoring mexanizmini o‘rnatish bo‘yicha ikki tomonlama maxsus bitim imzolashga erishish.

Kadrlar tayyorlashning institutsional tizimini yaratish: Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti hamda Markaziy Osiyo atrof-muhit va iqlim o‘zgarishini o‘rganish universiteti (Green University) qoshida xalqaro iqlim muzokaralari, yashil iqtisodiyot va transchegaraviy suv huquqi bo‘yicha ixtisoslashgan qo‘shma "Iqlim diplomatiyasi" maktabini va magistratura yo‘nalishini tashkil etish;

Mintaqaviy iqlim koalitsiyasini shakllantirish: Markaziy Osiyo davlatlarining global COP (Conference of the Parties) iqlim sammitlarida yagona blok va yagona deklaratsiya bilan ishtirok etish amaliyotini yo‘lga qo‘yish. Bu mintaqaning xalqaro ekologik fondlar oldidagi nufuzini va moliyaviy jozibadorligini oshiradi.[5]

Ekologik diplomatiyaning raqamli monitoringini yuritish: Mamlakat imzolagan xalqaro ekologik majburiyatlar va jalb qilinayotgan “yashil investitsiyalar” samaradorligini doimiy baholab boruvchi milliy diplomatik-ekologik ma’lumotlar bazasini yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2022.
2. BMT Bosh Assambleyasining “Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e‘lon qilish to‘g‘risida”gi maxsus Rezolyutsiyasi. – Nyuyork, 2021-yil 18-may.
3. Alixonov B. Markaziy Osiyoda ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish muammolari. – Toshkent: Fanning akademnashri, 2021.
4. Karimov R. Transboundary Water Resources in Central Asia: International Law and Regional Diplomacy. // Journal of International Relations and Political Science. – Tashkent, 2023. - Vol. 4, No. 2. – pp. 112-125.
5. Keohane R. O., Nye J. S. Power and Interdependence. – 4th ed. - Boston: Longman, 2012.
6. Gletcher N. Environmental Diplomacy: Negotiating More Effective Global Agreements. – Oxford University Press, 2020.
7. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligining 2024–2025-yillardagi milliy hisobotlari va tahliliy ma’lumotnomalari.

[5] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2022.